

УДК 811.161.3'373

В. Д. Старычонок

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка

Мінск, Рэспубліка Беларусь

Starichenok@mail.ru

МЕТАФАРЫ Ў ПАЭТЫЧНЫМ І НАВУКОВА-ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫМ ДЫСКУРСАХ АЛЕГА ЛОЙКІ

У артыкуле разглядаецца функцыянаванне субстантыўных метафар у творахі Алега Лойкі, вызначаецца іх роля ў стварэнні адметнасці творчай манеры пісьменніка. Акрэсліваюцца асноўныя тыпы метафар і іх спецыфіка ў навукова-публіцыстычным і паэтычным дыскурсах, прыводзяцца шматлікія ілюстрацыі да кожнага тыпу разглядаемых метафарычных канструкцый.

Ключавыя словы: Алег Лойка; метафара; семантыка; субстантыў; навукова-публіцыстычны дыкурс; паэтычны дыкурс.

V. Starychonak

Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank

Minsk, Republic of Belarus

Starichenok@mail.ru

METAPHORS IN THE POETIC AND SCIENTIFIC-JOURNALISTIC DISCOURSES OF ALEG LOYKA

The article examines the functioning of nominal metaphors in the works of Aleg Loyka, defines their role in creating a distinctive creative style of the writer. The basic types of metaphors and their specificity in scientific-journalistic and poetic discourses are outlined, numerous illustrations to each type of the considered metaphorical constructions are resulted.

Keywords: Aleg Loyka; metaphor; semantics; noun; scientific and journalistic discourse; poetic discourse.

Алег Лойка калісьці, у далёкія 70-я гады мінулага стагоддзя, выкладаў у мяне, тады студэнта 2 курса філалагічнага факультэта БДУ, беларускую літаратуру. Безумоўна, як студэнт я быў захоплены ўменнем прафесара выкладчыка матэрыял, акрэсліць яго асноўныя напрамкі, даць рэкамендацыі па самастойным вывучэнні багатай літаратурнай спадчыны. Тады 19-гадовы юнак вылучаў у выкладчыка высокую інтэлігентнасць, адукаванасць і прыязнае стаўленне да студэнтаў. Пазней гэтыя характарыстыкі дапоўніліся высокім навукова-педагагічным і мастацка-крытычным патэнцыялам вядомага паэта, пісьменніка, літаратуразнаўца, члена-карэспандэнта АН Беларусі. Сёння перачытваючы творы Алега Лойкі, увага звяртаецца на філасофскае асэнсаванне пісьменнікам быцця чалавека, яго непарыўнай сувязі не толькі з сваімі паплечнікамі, але з усім народам, з неабсяжным у часе і прасторы

Сусветам. Калісьці Рыгор Барадулін назваў творчасць Алега Лойкі ласкава-філасофскай: *“Ласкава-філасофскі Лойка, Няхай мацнее дзень пры дні Дружбацтва нашага настойка На травах згоды й дабрыні!”*. Згаджаючыся з меркаванне мэтра беларускай паэзіі, хацелася б дадаць, што такая ласкава-філасофская мелодыка творчасці Алега Лоўкі ў многім абумоўлена ўмелым выкарыстаннем вобразна-выяўленчых сродкаў.

У творчай лабараторыі Алега Лойкі лагічна сумясціліся два напрамкі дзейнасці. У першым з іх прадстаўлены навукова-публіцыстычныя творы, у другім – паэтычныя і мастацкія творы. Нягледзячы на тое, што навуковыя і паэтычныя публікацыі маюць шэраг асаблівасцей, іх аб’ядноўвае творчая манера аўтара, уменне поўна і ўсебакова раскрыць вобраз, шырокае выкарыстанне субстантыўных метафар (яны выражаюцца назоўнікамі), якія выконваюць ролю своеасаблівай прызмы (лінзы), праз якую пісьменнік успрымае, інтэрпрэтуе і катэгарызуе навакольную рэчаіснасць.

Алег Лойка як выдатны майстар навукова-публіцыстычных твораў глыбока даследаваў літаратуру ў яе жанравай, мастацкай адметнасці, у сувязі з іншымі літаратурамі, пра што сведчаць кнігі “Адам Міцкевіч і беларуская літаратура”, “Максім Багдановіч”, “Францыск Скарына, або Сонца маладзіковае”, зборнікі “Сустрэчы з днём сённяшнім”, “Паэзія і час”, “Галгофа”. Значную ўвагу аўтар надаваў літаратурнаму партрэту і стварыў своеасаблівую мастацкую галерэю пра жыццёвы і творчы шлях такіх пісьменнікаў, паэтаў, літаратурных крытыкаў, навукоўцаў, як Максім Танк, Іван Шамякін, Іван Мележ, Іван Навуменка, Уладзімір Караткевіч, Рыгор Барадулін, Міхась Ларчанка, Уладзімір Калеснік і мн. інш.

У навукова-публіцыстычных творах побач з выяўленнем адметных рыс, спецыфікі творчай манеры тых ці іншых аўтараў назіраецца заглыбленасць у псіхалогію душы чалавека, яго духоўны і інтэлектуальны свет, для чаго шырока выкарыстоўваюцца метафары, якія можна раздзяліць на тры групы. У першай з іх прадстаўлены вобразныя характарыстыка са станоўчай канатацыяй, і ў працэс метафарызацыі ўключаюцца найменні каштоўных камянёў, цэнных рэчаў і маёмасці: *Апісанне возера ў баладзе “Свіцязь” – адзін з дыяментнаў паэзіі Міцкевіча; Беларусь дала Міцкевічу яшчэ адзін скарб – фальклор; У жыцці мастакоў бываюць гады незвычайных узлётаў, перыяды творчага гарэння выключнай сілы; Спажытак ад мастацтва, вядома, не той, што ад матэрыяльных рэчаў.*

У другой групе актуалізуюцца адмоўныя якасці мастацкіх твораў, награвашчванне ў іх невыразнасці, незразумеласці, знешняй прыгладжанасці, шаблоннасці: *Калі ўскладнёнасць робицца самамэтай, тады вынікае цьмянасць думкі; У вершах некаторых маладых паэтаў назіраецца адсутнасць уласнай інтанацыі, аморфнасць рытмічнага малюнка, шаблонная залізанасць строфікі.*

Метафары трэцяй групы носяць нейтральны характар і, як правіла, даюць указанне на спецыфіку мастацкага твора, яго будову, пэўную лагічнасць (*нізка, пласт, сетка*): *Высокую ацэнку паэзіі абодвух сваіх сяброў дае ў нізцы*

“Маналог” А. Куляшоў; Чатыры тэмы, чатыры **пласты** сучаснага жыцця, як нам здаецца, мечаны генамі эпасу; Ды дарма спрабаваць **сеткай** лагічных формул злавіць трапяткое, лёгкакрылае мастацкае слова.

Метафарычныя назоўнікі **плоць**, **зліццё**, **спадчына**, **сутыкненне**, **ухіл** дапамагаюць выявіць аснову, сутнасць паэзіі, яе цэльнасць, зліццё з асобай аўтара і папярэднімі паэтычнымі набыткамі: **Плоць** паэзіі **паказана ў мностве сваіх праяў**; Многія вершы [М. Багдановіча] **паказваюць тонкае зліццё асобы паэта з прыродай**; **Вось ужо больш стагоддзя іматлікія даследчыкі вывучаюць спадчыну паэта-патрыёта**; **Сутыкненне** з беларускай міфалогіяй **дало адметны беларускі каларыт раннім вершам паэта**; У першай кнізе Ю. Свіркі **пераважалі мініяцюры-замалёўкі прыроды з ухілам да філасофскага асэнсавання вобразаў**.

Своеасаблівы водгалас, адказ на пэўныя падзеі і з’явы рэалізуецца ў сэнсавых структурах назоўнікаў **адбітак**, **водгук**, **водгалас**: **Вобраз беларуса знайшоў свой адбітак у творчасці А. Міцкевіча**; **Сам лад, інтанацыя верша Міцкевіча поўніліся водгукамі народных песень**; У вершах – **жывое чалавечае хваляванне, водгалас рэальных тагачасных падзей**.

А. Лойка ўмела выкарыстоўвае сэнсавы патэнцыял слова і стварае яркія вобразы шляхам ужывання найменняў чалавека ў іх пераносных значэннях. Распаўсюджаным з’яўляецца персаніфікаваны тып метафары, калі пераносы ажыццяўляюцца з чалавека і на чалавека. Звычайна пераасэнсаванню ў такіх структурах падвяргаюцца найменні чалавека па роду яго заняткаў, прафесіі, сацыяльным становішчы, найменні міфічных і фантастычных асоб, казачных герояў: **ювелір** ‘майстар, які вырабляе ўпрыгожанні з каштоўных металаў’ → ‘дасканалы, тонкі майстар, даследчык чаго-небудзь’, **фігляр** ‘фокуснік, акрабат’ → ‘штукар, чалавек, які імкнецца прыцягнуць да сябе ўвагу’, **сатрап** ‘намеснік правіцеля з неабмежаванай уладай’ → ‘дэспат, жорсткі начальнік’, **рэвалюцыянер** ‘удзельнік рэвалюцыйнага руху’ → ‘той, хто робіць пераварот у якой-небудзь галіне жыцця’: **Тонкі ювелір класічнага стылю ювеліраваў на новым матэрыяле, яднаючы традыцыйна-нацыянальнае са спадчыннай класікі**; **А хто і скажа, маючы на ўвазе, Што ты – фігляр, махляр, Штукар ці блазен**; **У 1824 годзе за ўдзел у філамацкім руху царскія сатрапы выслалі А. Міцкевіча за межы Беларусі**; **А. Міцкевіч – рэвалюцыянер у паэзіі**.

Часам такія пераасэнсаванні носяць антрапамарфічны характар і ажыццяўляюцца ў кірунку ад чалавека на разнастайныя прыстасаванні, сацыяльныя з’явы, што суправаджаюць чалавека ў жыцці (**спадарожнік**, **зануда**): **Беднасць, галеча – вось спадарожнікі прыгнечанага беларуса**; **Гарынь, здаецца, валачэ, Як я, зануду на спіне, Сарваўшы мост вясной яшчэ**.

Адваротнай разнавіднасцю персаніфікаваных метафар з’яўляюцца анімістычныя пераасэнсаванні, скіраваныя ад назваў розных прылад і прадметаў быту на чалавека. У якасці прыкладу можна прывесці семантычную мадэль назоўніка **фіксатар** ‘прадмет, прыстасаванне для замацоўвання, фіксавання чаго-небудзь’ → ‘той, хто занатоўвае, фіксуе што-небудзь у

свядомасці, памяці’: *Паэт выступае не як фіксатар тых ці іншых жыццёвых з’яў, а як іх непасрэдны ўдзельнік.*

Паэтычныя творы Алега Лойкі вызначаюцца высокай культурай, мастацкім густам, шматгранным выяўленнем свету пачуццяў. Яго творчасць, нібы сонечнае святло, выпраменьвае ў душах і сэрцах людзей веру, надзею і светлую любоў [1, с. 44]. Пра адметнасць творчага почырку паэта піша ў артыкуле “Дарога праз Берасце” Генадзь Праневіч: *Паэзіі Алега Лойкі ўласцівы высокія рамантычныя парыванні. Гэта паэзія шчодрай і чулай душы, адкрытай красе чалавека і роднай прыроды. Пошук і сцвярджэнне гармоніі чалавечага жыцця, яго мнагалучных і шматстайных повязяў з прыродай і грамадствам складаюць змястоўны сюжэт яго лірыкі* [2, с. 541-543].

У лойкаўскім паэтычным дыскурсе выкарыстоўваюцца розныя тыпы метафар, найбольш прадстаўнічымі сярод якіх з’яўляюцца вонкавападабенчыя, экзістэнцыяльныя, псіхалагічныя, квантытатыўныя, квалітатыўныя, тэмпаральныя і індывідуальна-аўтарскія. У формулу метафарычнага пераасэнсавання па вонкавым падабенстве рэалій уключаюцца кампаненты розных тэматычных груп, якія аб’ядноўваюцца інварыянтнай семай “тое, што нагадвае...”, “тое, што па форме нагадвае...”: *Свечкі каітанаў цепляцца. Не трэба інакшых свеч; Дык хадземце разам сёння За лугі, за паплавы, Дзе і мята, і драсёны, І сузор’і журавін; Белыя праяблыя бярозкі Разбягуцца навакол паян, Распятаюць аж да пятаў косы І пакорна ветру хіляць стан; Раса на вейках дзеразы, Як срэбра найвышэйшай пробы; Высыхла крыніца, Пад зямлю пайшла, Рэчышча старога Шрам каля сяла.*

Экзістэнцыяльныя (лац. *existentia* ‘існаванне’) метафары арыентаваны на выяўленне разнастайных аспектаў быцця чалавека, яго дзейнасці. Іх асноўны змест – матэрыяльныя і духоўныя асновы быцця, месца чалавека ў светабудове, сімвалізацыя жыццёвага шляху чалавека, яго долі, лёсу (*завея, чаўнок, палатніна, сувой дзён, бацькоўскі парог, церні*): *Адкуль мне ведаць, колькі пратрывае Завея дзён маіх, надзей, трывог? ; Між відна і цямна Часу мільгае чаўнок. Тчэцца палатніна Дзён маіх і трывог; А дзён маіх змянішаецца сувой, ды чым іх менш, тым больш мой дух клапотны; І што б я быў для чалавецтва, Калі б не гэтая дарога, Якая ў свет шырокі ўецца Адсюль – з бацькоўскага парога; Быў боль ад церняў, што спаткалі яго на шляху.*

Метафары псіхалагічнага тыпу звязаны з выяўленнем ўнутранага стану чалавека, яго псіхікі, асаблівасцей характару і духоўнага складу. Часцей за ўсё ў метафарычных кантэкстах адлюстроўваецца неспакой, душэўны холад, нервовае ўзбуджэнне (*скразняк, зіма, рубец*), прыліў пачуцця, душэўных сіл (*паводка, ішасця ток*): *На душы нялёгка мне – скразнякі, зіма; Пражытае – не памяці рубцы І не ўспамінаў вохкая трывога. Яно – са мной навечна, як байцы, Што неслі ў сорах пяты перамогу; Спадзе неспакой Лірычнай паводкі, Прычалаць да берага Вершы-лодкі; І кожную тваю крывінку Аж прабівае ішасця ток.*

У групе квантытатыўных (лац. *quantitativus* ‘колькасны’) метафар першасныя і другасныя значэнні суадносяцца па памеры, велічыні, уключаюць такія

вызначальнікі, як ‘вялікая колькасць’, ‘неабсяжнасць, бязмежнасць’, ‘малы памер’ (*рака, гара, навала, паводка, чарада, кропка*): *Мутная бліскавітая рака рэкламы; А набярэцца гадоў гара; І сёння помні, Мой горад, пра нялёгкае тады. За хлебам – чэргі, Бежанцаў навала; Над ім застылі небасхілы, Зялёныя паводкі траў; Ручаёў гаманкіх чарада Разлівае блакітныя рэкі; Нямыя ў небе птушак кропкі, Над логам – сполахі рабін.*

Квалітатыўныя (лац. *qualitas* ‘якасць’) метафары высвятляюць істотную пэўнасць, адметнасць прадмета, указваюць на шаўкавітасць, мяккасць, пэўны колер (*лён, кармазін*): *З-пад касынкі выбіваўся Залацістых косаў лён; Сыпле кармазін пялёсткаў мак, святаяннік – сонцам залатым.*

Метафарычныя пераасэнсаванні па часавай прымеце часцей за ўсё назіраюцца ў субстантывах, звязаных з зыходным пачаткам, зараджэннем, першым праяўленнем чаго-небудзь (*выток*), будучыняй (*даль*), а таксама перыядам найбольш напружанай працы (*прыпар*): *Дзяды – вытокі кожнага народа, Далёкі для мяне ўжо след і свет; З жывым мінулым у жывых вачах Ясней убачыш будучыні даль; Як вершы мы чыталі колісь!.. У прыпар сесіяў бяссонных І ў маразы, што дух займалі.*

Субстантыўныя метафары ў залежнасці ад іх структуры можна падзяліць на простыя і складаныя. Простыя метафары складаюцца з аднаго слова, ужытага ў пераносным значэнні: *Цудоўны быў ён чалавек, Падкопаў не рабіў.* Складаныя метафары складаюцца з некалькіх слоў, змест якіх канкрэтызуецца ў межах пэўных кантэкставых фрагментаў: *І дрыжыць асіна ў захапленні, Слухаючы трэлі салаўёў, Заглядзеўшыся на баль вясенні Вольх, бярозак, соснаў і дубоў!*

Структурнай разнавіднасцю метафар можна лічыць прэдыкатыўныя метафары, якія лічацца своеасаблівымі азначэннямі, дэталёвымі тлумачэннямі. Дзейнік у такіх канструкцыях выступае ў якасці зыходнага значэння, а выказнік – у якасці прэдыкатыўнай метафары: *Прыпяць – зорам Шлях Млечны; Вартбург – горад чакання; Горы – аблогі туману; Снег – цішыні пасланнік; Ледзь заклачоча на хаце Бусел – страж вышыні; Дні – сняжынкі мае, Снежкамі — гады; Прыкметы — спадарожнікі мае вы, Прэлюдыі на бальшаках да мэты; Клён — сонца паўдзённага брат.*

Паэтычны дыкурс Алега Лойкі часта разгортваецца за кошт вобразных азначэнняў і шматлікіх канкрэтызатараў асабовых займеннікаў, якія па прычыне дэйтэчнасці і ў пэўнай ступені семантычнай апуштошанасці імкнуцца да пастаяннага кантэкстава-семантычнага экспліцыравання. У структурным плане канструкцыі складаюцца з дзвюх частак, першая з якіх прадстаўлена асабовым займеннікам, а другая – прэдыкатыўным цэнтрам, у якім закладзены практычна неабмежаваныя рэсурсы семантычных атаясамліванняў, параўнанняў, пераўвасабленняў (у лінгвістычнай літаратуры такія прэдыкатыўныя цэнтры называюцца супазітыўнымі метафарамі ці аўтаметафарамі). Параўн.: *А я – галіначка адна між вечных зор; І я – сокал ажыўлёны.* Часам змест займенніка раскрываецца шматлікімі азначэннямі, якія ствараюць шырокую панараму дзеючых асоб: *Я – і сын, і брат, і бацька, і*

ўсхваляваны салдат, Таварыш, сябра, друг усёй душой І – твой. У вершы “Над Шчарай” назіраецца атаясамліванне лірычнага героя з воднай плынню, з ракой Шчарай і тым шырокім абсягам, які суіснуе з ракой. Розныя іпастасі чалавека канкрэтызуюцца шматлікімі назоўнікамі, якія сведчаць пра аднасць чалавека з прыродай, з вечнай плыннасцю Шчары. Я ў вершы – гэта нанізванне назоўнікаў *плывец, касец небсяжных лугоў, рыбак, колішні плытагон, хваля, каліна, дуб* і інш.:

Я зноў над табой, твой **плывец**,
Як ты, – плынь, якой не адолець,
Лугоў неабсяжных **касец**,
Рыбак, непакрыўджаны доляй;

Даліны шырозна разгон,
Што вокам за раз не акінуць,
Я – колішні твой **плытагон**,
Што з Нёманам зліўся сінім;

Я – **хваля** твая, што ўдаль
Імкне ўсхвалявана, натхнёна,
Яе ціхі восеньскі жаль
І лёд – звонкі-звонкі, зялёны;

Я – ў квеце **каліна** твая,
І тая, што ягады студзіць,
І тая, што рэха ў гаях
Пра луг непакошаны будзіць;

Я – **дуб** твой, і той, што пяе
Над гуртам даверлівых рыбак,
І той, што ў глыбіні твае
Ступіў, каб стаць грыфамі скрыпак;

У метафарычным кантынууме Алега Лойкі важнае месца займаюць аказіянальныя, індывідуальна-аўтарскія метафары, якія апелююць да ўяўленняў і фантазій і праз іх да разумення жыцця і сутнасці з’яў. Значэнне такіх метафар найчасцей раскрываецца ў тэкстах, дзе важную ролю адыгрывае характар спалучальнасці слоў (звычайна нестандартны) і семантычная напоўненасць кожнага слова: *Ды марна я масціў развагаў гаці, сумненні ў сэрца забіваў, бы клін; Напльвалі хмары, Гаслі зрэнкі надзей; Струна сумнення ў сэрцы не чула; Ці не таму З сэрца мінусаў друг Скідась гэтак цяжка На чысты абрус?; Туманы, як паромы, Сплывуць за нябачныя пні, – Сонца прадвесце – промні — Клавішы цішыні; Падаю ў зялёны **магніт травы**.*

Такім чынам, у творчасці Алега Лойкі па-мастацку ўмела выкарысоўваюцца метафары, якія арганічна ўпісваюцца як у навукова-публіцыстычны, так і паэтычны дыскурсы. У навукова-публіцыстычных творах пераважаюць вобразныя азначэнні і метафары са станоўчай, адмоўнай і

нейтральнай канатацыяй, персаніфікаваня, антрапамарфічныя і анімістычныя другасныя намінацыі. У паэтычных творах выкарыстоўваюцца вонкавападабенчыя, экзістэнцыяльныя, псіхалагічныя, квантытатыўныя, квалітатыўныя, тэмпаральныя, індывідуальна-аўтарскія і іншыя метафары, якія надаюць выказванню пачуццёва-эмацыянальную свежасць, выразнасць і экспрэсіўную насычанасць, пашыраюць вобразнасць інфармацыі, абвастраюць індывідуальнае бачанне разнастайных праблем жыцця чалавека і яго духоўнага патэнцыялу.

Пра жыццёвы і творчы шлях Алега Лойкі, яго паэтычную, навуковую, дакументальна-даследчыцкую дзейнасць напісана многа. Упэўнены, што ў будучым даследчыцкая дзейнасць па вывучэнні творчасці Алега Лойкі не закончыцца. Пра неўміручасць і нязменную запатрабаванасць творчай спадчыны Алега Лойкі цудоўна выказаўся Алесь Бельскі ў кнізе “Чалавек з сонечнай усмешкай”: *Такія паэты, як Алег Лойка не знікаюць, яны прадаўжаюць духоўнае жыццё пасля смерці, жывуць датуль, пакуль іх слова будзе гучаць у вершах, пакуль будзе існаваць Беларусь, зямля Слоніўская і мова нашага народа.*

Біяграфічныя спасылкі

1. Жардзецкая, А. У. Лірыка каханя Алега Лойкі /А.У. Жардзецкая // Чалавек з сонечнаю ўсмешкай : кніга пра Алега Лойку ; рэдкал.: А. Бельскі (уклад.) і [інш.]. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас 2019. – С. 37-44.
2. Праневіч, Г. Дарога праз Берасце / Генадзь Праневіч // Дрэва жыцця: Кніга аднаго лёсу. – Слонім: ГАУПП “Слонім. друк.”, 2004. – 624 с.